

Володимир Потульницький (м.Київ)

Діалектика ідеології та політики в українській монархічній традиції ХХ ст.

У статті зроблена спроба, спираючись на матеріали українських та зарубіжних архівів та дослідження фахівців з України та Сполучених Штатів Америки, співвіднести зусилля провідного ідеолога українського монархізму В'ячеслава Липинського, з одного боку, та колишнього гетьмана Павла Скоропадського, з іншої сторони, спрямовані на вироблення ідеології українського монархізму, з методологічними засадами детермінації основних різновидів ідеології як феномену та етапів її постання, виведеними Карлом Маннгеймом.

Ключові слова: методологія, політика, етапи та типи ідеології, монархізм, діалектика.

Volodymyr Potulnytskyi

Dialectics of Ideology and Politics in the Framework of Ukrainian Monarchial Tradition of the Twentieth Century

The article is devoted to the study of ideological and political activity of Ukrainian monarchists on the territory of numerous European, American and Asian countries in the interwar period. The basic sources of this research are collected in the materials of Central State Historical Archive of Ukraine in L'viv, Private Archive of Hetman Pavlo Skoropads'kyj Family in Kusnacht, Switzerland, in the methodological works of Karl Mannheim and in the investigations of the contemporary Ukrainian and American researchers. All these sources have not still been used in complex and have not become a basis of any scientific research in Ukrainian science on the history of Ukrainian monarchic movement of the twentieth century. After a broad and thorough analysis of the materials from above-mentioned archives as well as historical papers on this subject the author managed to make a detailed depiction of the general scheme of the integration of the ideological and political factors in political and intellectual life of the Ukrainian emigration in the timeline of the interwar period. Such methodology made it possible to come to the creation of a conception, where the political efforts of Ukrainian monarchial circles, from the one side, and ideological elaborations of their leaders, namely Vjacheslav Lypyns'kyj and Pavlo Skoropads'kyj, from another side, are being considered as especial historical process with its own internal logic of development. Summarizing the attempts of the main Ukrainian monarchial ideologist Vjacheslav Lypyns'kyj and former Het'man Pavlo Skoropads'kyj to create political ideology of Ukrainian monarchism as the basis for political strategy and its implementation in practice, the author undertakes the first attempt to suggest a periodization of their steps in the framework of the main stages of the creation of ideology, proposed by the prominent philosopher and political thinker Karl Mannheim.

Key words: methodology, politics, stages and types of ideology, monarchism, dialectics.

Владимир Потульницький

Диалектика идеологии и политики в украинской монархической традиции ХХ ст.

Автор статьи, используя материалы украинских и зарубежных архивов и библиотек, предпринимает попытку соотнести видение идеологии украинского монархизма, выработанное в эмиграции его идеологом Вячеславом Липинским, с одной стороны, и бывшим гетманом Павлом Скоропадским, с другой стороны, с методологическими разработками основных видов и этапов становления идеологии, как феномена, предложенными Карлом Маннгеймом.

Ключевые слова: методология, политика, этапы и типы идеологии, монархизм, диалектика.

Досліджуючи взаємозв'язок ідеології та політики в політичній теорії і практиці українського монархізму в XX столітті, і ставлячи перед собою наукове завдання дати аналіз його досвіду та уроків з перспективи політичних реалій XXI століття, автор зацікавлений у відповідях на наступні два питання, які можуть в комплексі дати загальне бачення поставленої проблеми у її цілісності і багатоперспективності.

1. Коли і при яких об'єктивних умовах постає такий суспільно-політичний феномен як ідеологія, і як подібне постання відбулося у випадку з українським монархізмом у XX столітті?

2. Що являє собою в теоретико-концептуальному плані визначення ідеології, які її основні різновиди, і як з вищезначеними теоретичними положеннями співвідносилася ідеологія, вироблена українським монархізмом у XX столітті?

Дослідження зазначеної теми, як і відповіді на вищепоставлені питання, автор здійснюватиме на підґрунті емпіричного матеріалу, осмисленого крізь призму концептуалізації ідей теоретика ідеології і соціології знання німецького вченого Карла Маннгейма (1893–1947),¹ спільно з власним методологічним підходом до дослідження традиційного монархізму взагалі, і гетьманського монархізму, зокрема.² Для цього будуть послідовно розглянуті три проблеми, які в комплексі сприятимуть розкриттю теми в контексті її авторського методологічного бачення: 1. Специфіка ідеології саме українського різновиду монархізму, яка була вироблена обставинами його постання; 2. Типологічна структура ідеології як багаторівневого політичного винаходу і феномену та місце у цій структурі особливої ідеології українського монархізму; 3. Бачення гетьманом Павлом Скоропадським ідеології консерватизму та його відмінність від бачення В. Липинського.

І. Постання ідеології українського монархізму у XX ст. та його специфіка

Головна особливість постання ідеології українського монархізму у XX столітті полягала в тому факті, що вона була створена в еміграційних умовах. Як відомо, ідеологія може формуватися і без наявності власної державності, тобто і за умов еміграції; вона визначається не лише традицією, а й вибором, і формується в контексті розв'язання питання про надбання поліетнічних імперій. Але цей процес є лише однією стороною формування ідентичності. Досвід української еміграції засвідчує, що в українській монархічній спільноті в Австрії і Німеччині, а під її впливом в середовищі українських емігрантів в ряді країн Америки, Європи і Азії відбувався паралельно ще один процес – створення (тобто злиття великоукраїнської і галицької культур)³.

Розкриваючи проблему постання ідеології українського монархізму, слід насамперед зазначити, що будь-яка ідеологія постає за наявності трьох взаємозв'язаних елементів: а. коли специфічна соціальна ситуація спонукає нас відобразити соціальні корені нашого знання; б. коли ідеолог належить до певної соціальної групи і бачить світ і певні речі в контексті розуміння цієї групи. Його концепція постає як кристалізація досвіду цієї групи, яка, наприклад, у слово «королівство» вкладає зміст лояльності підданих, що визнає цілковите право влади короля, а не зміст організації, включеної в поштову систему листування даної країни; в. коли люди в певних групах розвивають специфічний стиль думання, як остаточну серію відповідей на певні типові ситуації, що характеризують їхню спільну позицію⁴.

Постання ідеології українського консерватизму відбулося у класичних рамках, за наявності всіх трьох вищезазначених елементів, необхідних для оформлення певних світоглядних позицій у ідеологію. Перейшовши у 1919 році зі

¹ *Mannheim Karl. Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge. London, 1952. – 327 p.*

² Див.: *Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії 17–20 століть. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.; Його ж.: Щодо дослідницьких пріоритетів у справі створення нового академічного синтезу української історії в контексті історії світової // Український історичний журнал. – 2014. – №.1. – С. 4–20.*

³ Див.: *Сидорчук Т.М. Гетьманський рух напередодні Другої світової війни та Осип Назарук // Записки НТШ. – Т.СХХХVII. – Праці історико-філософської секції. – Львів, 1999. – С. 236–254.*

⁴ *Mannheim Karl. Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge. London, 1952. – Pp.3, 5, 19–20.*

становища посла гетьманської Української держави в Австро-Угорській монархії (1918/1919) у статус емігранта, В'ячеслав Липинський (1882–1931)⁵ опинився у специфічній соціальній ситуації – своєрідному вакуумі, що вимагав від нього певної політичної активності задля збереження свого класового інтересу. Як відомо, протягом існування Другого Гетьманату як держави, консервативні сили так і не створили єдиної партії та ще не мали власної оформленої ідеології.

В еміграції, невдовзі після падіння Гетьманату, саме у В. Липинському спадає на думку консолідувати всіх монархічних діячів з Лівобережжя, Правобережжя і Галичини в межах однієї політичної організації. 1920 року у Відні він створює програмний Статут та організаційний регламент Українського Союзу Хліборобів Державників (далі УСХД – В.П.), а також ініціює їх прийняття 16 грудня 1920 року на засіданні Ініціативної групи. Ці акції В. Липинського кладуть початок організаційному рухові гетьманців в еміграції.

УСХД був побудований В. Липинським як партія напівзакритого характеру з триєдиною структурою. У цю структуру входили: 1. гетьман з його штабом, який персоніфікував та репрезентував державу, насамперед в сферах військової справи і дипломатії; 2. гетьманська управа – виконавчий орган, що очолює і організує всю внутрішню й зовнішню політику; 3. рада присяжних як ідеологічний орган, яка виробляє ідеологію і захищає гетьманську ідею від різних можливих викривлень і паплюжень української монархічної традиції.

В'ячеслав Липинський не тільки належав до певної групи гетьманців-монархістів, але й бачив світ і певні речі в контексті розуміння цієї групи. В центрі цього світу стояла фігура українського монарха. В. Липинський на основі власного аналізу реального досвіду українського державотво-

рення вважав, що український варіант монархізму може бути лише спадковим (ділчичним), оскільки виборний тип монархії в українських умовах і реаліях приведе, як це не раз показала історія, лише до руїни і загибелі держави.⁶ «Вдосконалювати державно-національну традицію, – пише Липинський, – це обережно відкидати з неї все, що в житті нації показало себе шкідливим... В нашій творчій, будуючій державно-національній традиції Гетьманства дві його прикмети показали себе в житті нації шкідливими: його виборність і його залежність від чужих держав... Бо Гетьманство під чужим протекторатом це вже пройдена форма нашою нацією, і при тім це та форма, що в житті нації себе не оправдала. Вертатись до неї – це значить іти назад, творити шкідливу реакцію... З тих самих причин неможливо вернутись до Гетьманства виборного. Виборне Гетьманство перестало-б бути Гетьманством, стало б неможливою для здійснення демократичною диктатурою... Чого демократія сфабрикувати не може – це сила національної традиції. В такій тільки формі стоїть це питання і перед нашою Українською Нацією: або виборний демократичний популярний Диктатор, або ділчичний традиційний Гетьман... Неможливо кандидувати в національні Наполеони там, де народ немає ще в собі традиції національних Монархів»⁷.

Тому наступний крок у політичній діяльності В. Липинського у 1920–1921 роках був головним чином підпорядкований залученню до постанови на чолі гетьманського руху обох можливих, у баченні В. Липинського, кандидатів на його керівника. Тут В. Липинський, як політик, залишився вірним своїм поглядам, висловленим іще 1912 року, де вказував, що майбутня українська держава має бути побудована як конституційна монархія, а вибір можливої династії – германської, австрійської чи російської залежатиме від реального стану справ в Україні і становища Європи⁸.

⁵ Липинський В'ячеслав Казимирович (1882–1931) – український політичний діяч, походив з польської шляхти католицького віросповідання з Правобережної України. Служив прапорщиком драгунської кавалерії царської Російської армії, працював видавцем декількох польськомовних часописів консервативного спрямування. Після революції був певний час дипломатом, послом гетьмана Скоропадського в Австро-Угорській монархії (1918–1919). В еміграції став ідеологом гетьманського руху. Автор низки праць на історичну та політологічну тематику.

⁶ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 14, 42, 80, 94, 95.

⁷ Там само. – С. 90, 92, 94, 95.

⁸ Пеленський Я. Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. (Ред. Я.Б. Пеленський). – Київ – Філадельфія, 1994. – С. 7.

Тримаючи в полі зору обидва напрямки свого розуміння гетьманської політики (австро-німецький і російський – В.П.), В. Липинський намагався прилучити до реставрації гетьманського руху в еміграції не лише кандидата на монарха з колишньої Російської імперії – гетьмана Павла Скоропадського, а й альтернативну йому фігуру – представника австрійської Галичини, члена цісарської родини і командувача у 1918 р. легіоном січових стрільців Вільгельма Габсбурга (1895–1948)⁹.

Саме Вільгельм Габсбург став першим із двох зазначених кандидатів, який відгукнувся на пропозицію В. Липинського вступити до лав гетьманців. Під впливом В'ячеслава Липинського, якого Вільгельм Габсбург знав іще з Відня часів монархії як посла Української держави, ерцгерцог 1920 року, відразу після першої розмови з ним Липинського, входить до законодавчого органу гетьманців-монархістів – Генеральної Ради, яка передувала Раді Присяжних.

Проте вже наприкінці 1920 року керівне ядро УСХД припинило розгляд Вільгельма Габсбурга як претендента на український трон і голову гетьманського руху. Вільгельм Габсбург, зрозумівши, що Липинський створив партію орденського типу з досить чіткою ієрархією і цілковитою підвладністю рядових членів керівному ядру, висловив переконання про недемократичний характер складених В. Липинським статуту і регламенту УСХД і вийшов з гетьманського руху¹⁰.

Інакше у В'ячеслава Липинського склалися переговори з Павлом Скоропадським. Останній, на відміну від Вільгельма Габсбурга, досить довго вагався, чи відновлювати йому свою монархічну політичну діяльність. Ці вагання тривали близько півроку. Гетьман, перебуваючи в еміграції у Німеччині, а з осені 1919 року – у Швейцарії, тяжко розчарувався у монархічних ідеалах, був ображений на українців, котрі, як йому здавалося, його рішень і вчинків так і не збагнули, і повністю відійшов від усяких полі-

тичних справ. В еміграції він займався читанням французьких романів, зустрічами з колишніми офіцерами російської гвардії, з котрими служив разом замолоду в імперській кавалерії, і, отримавши згодом високу генеральську пенсію від німецького уряду, зовсім не помишляв вертатися до гетьманських справ¹¹.

Лише наполегливість зі сторони В. Липинського, з одного боку, і австрійських та німецьких консервативних монархічних і військових кіл, з якими і Липинський, і сам Павло Скоропадський і далі підтримували стосунки вже в еміграції, з другого боку, зуміли переконати колишнього гетьмана відновити свою політичну діяльність. 6 листопада 1921 року Павло Скоропадський під тиском В'ячеслава Липинського, який тривав з листопада 1919 року, таки підписав з В. Липинським та іншими гетьманцями документ під назвою «заприсяжнення», ставши членом УСХД і Ради Присяжних. Звідси почалась їхня співпраця, яка тривала до 1928 року.

Нарешті, українські монархісти в еміграції в контексті організації і розвитку гетьманського руху розвинули специфічний стиль думання, як остаточну серію відповідей на певні типові ситуації, що характеризували їхню спільну позицію. Люди, залучені до гетьманського руху, були, як гетьман Павло Скоропадський та інші члени, родом і вихованням з Лівобережної України; як сам В. Липинський і його однодумці – з Правобережної України; а також, як Вільгельм Габсбург, Осип Назарук, і низка галицьких українців – родом або з самої віденської метрополії, або з австрійської Галичини.

Гетьманський рух спромігся об'єднати всі три територіальні розгалуження українського консерватизму на тому спільному, що їх об'єднувало – побудова великої, єдиної і суверенної держави у формі української монархії, уособленій у спадковому гетьманаті при керівній ролі нової аристократії – кращих представників усіх соціальних станів і груп.

⁹ Потульницький В.А. Дипломатія Павла Скоропадського (Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр.). – Харків: Акта, 2014. – С. 24–25.

¹⁰ Липинський В. Листування. Архів. (Ред. Я.Пеленський). – Київ; Філадельфія, 2003. – Т. 1. (А–Ж). – С. 274–275.

¹¹ Щоденник гетьмана Павла Скоропадського. Рукопис. – Т.1. (01.01.1919 – 06.06.1929) // Особистий архів родини гетьмана Павла Скоропадського в місті Кюснахт, Швейцарія. – С. 1–6.

II. Місце ідеології українського монархізму, розробленої В'ячеславом Липинським, у типологічній структурі ідеології як багаторівневого політичного винаходу і феномену

Як відомо, концепція ідеології, як концепція конкретної історико-суспільної групи, тобто класу, виникає, коли ми вивчаємо характеристики і будову всезагальної структури думки людства певної епохи, або структури думки цієї групи. Сам феномен ідеології – це винахід, який з'являється з політичного конфлікту, коли правлячі групи стають у своєму мисленні настільки інтенсивно пов'язаними інтересами з ситуацією, що вони вже просто не спроможні надалі спостерігати певні факти, котрі підривають сенс їхнього домінування (влади, впливу)¹².

Ідеологія українського монархізму виникла у специфічних умовах еміграції, і тому була позначена певними обмеженнями, які диктувала специфіка еміграційного становища. Монархісти, яких було чимало на теренах Австрії і Німеччини, не могли далі миритися з домінуванням у еміграційному середовищі українських націоналістів і соціалістів, і змушені були заявити про себе. Оскільки ідеологом українського монархізму став В'ячеслав Липинський, який називав себе ідейним противником націоналістів і соціалістів, виникнення ідеології українського монархізму було позначене цим протистоянням. З іншого боку, австрійські і німецькі політичні кола для реалізації політичних планів майбутньої політики у Європі та світі прагнули мати перед собою весь політичний спектр української еміграції.

Українським націоналістам і соціалістам, які репрезентували себе як представники політичних течій, що мають широку соціальну базу, Липинський протиставив український монархізм як виразно класову ідеологію, покликану виражати інтереси двох класів – шляхти і хліборобів, тобто людей, зв'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції. Розвиток консерватизму гетьманці розуміли як збереження

традиційної ідеології української шляхти і класу хліборобів – землевласників, тобто тих поміщиків, козаків і селян, хто землею володіє, сам її обробляє і живе з хліборобської праці.

Стосовно з'ясування різновиду ідеології українського монархізму, створеного В. Липинським, слід зазначити, що ідеологія, як політичний винахід, має два основних різновиди. Це ідеологія особлива або окрема, і ідеологія всезагальна або тотальна. Відмінність між ними полягає, насамперед, у тому, що особлива концепція ідеології ніколи дійсно не відступає від психологічного рівня і точкою звернення в такому аналізі завжди є особистість¹³. Це діє навіть тоді, коли ми маємо до діла з групами, оскільки всі психічні феномени в кінцевому підсумку апелюють до думок особистостей.

При використанні всезагальної концепції ідеології ми робимо спробу реконструювати весь світогляд соціальної групи, і при цьому ніколи ані конкретні особистості, ані певна їх кількість не можуть легітимно вважатися носіями цієї ідеологічної системи думання як цілого. Метою аналізу на цьому рівні є реконструкція систематичної теоретичної бази всього світогляду соціальної групи, яка становить основу окремих оцінок тієї чи іншої особистості.

До якого різновиду ідеології належала ідеологія українського монархізму, створена В. Липинським? Звинувачуючи своїх противників з революційного, чи то українського, чи то польського табору, він майже ніколи не досягав сутнісної реконструкції всього світогляду соціальної групи, до якої ці противники належали. Подекуди він намагався пояснити помилки своїх противників їхньою належністю до класу інтелігенції¹⁴. Проте переважно, даючи характеристику чи то Дмитру Донцову, чи то Юзефу Пілсудському, він, насамперед, пояснював їхні вчинки не соціальним фактором, і дією соціальної ситуації, в якій останні себе знаходили і виявляли, і апелював до них як до особистостей, роблячи саме їх персонально відповідальними за всі їхні діяння¹⁵.

¹² *Mannheim Karl. Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge. London, 1952. – Рр. 36, 49, 50.*

¹³ *Ibid. Рр. 51.*

¹⁴ *Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. VII–XIII.*

¹⁵ Там само. – С. XX–XXIV, 314–315.

Щоб з'ясувати специфіку ідеології українського монархізму, створеної в еміграції В'ячеславом Липинським, і доповненої гетьманом Скоропадським, здається важливим також зрозуміти, як відбувається перехід від особливої концепції ідеології до всезагальної, і чи відбувся такий перехід у випадку з українським монархізмом?

Перехід від окремої до загальної концепції ідеології проходить, як відомо, три закономірні етапи: 1. створення філософії свідомості, як реального зв'язку послідовних елементів і структурного зразка зовнішнього світу; 2. осмислення всезагального, але наукового поняття ідеології в історичній перспективі, коли світ як структурний зв'язок осмислюється як процес тривалої історичної трансформації, що стремить до постійного відновлення своєї рівноваги на все вищих рівнях. На цьому етапі у сферу філософії включаються історико-політичні течії і відбувається проникнення в щоденне життя політичного розуміння; 3. постання внаслідок подальшого осмислення історичного процесу та його соціального складника всезагальної концепції ідеології певного класу як носія історичної свідомості, що еволюціонує. На цьому етапі теоретична традиція здобуває остаточне домінування і підпорядковує собі політичну діяльність, структуру суспільства з її відповідними інтелектуальними формами, і відносини між суспільними класами¹⁶.

Якщо передати цю трискладову схему створення всезагальної ідеології більш схематично, то на другому етапі відбувається перехід від загального, абстрактного уніфікованого предмету – «свідомості у собі» (перший етап – В.П.) до більш конкретного предмету – національно диференційованого «народного духу» (другий етап – В.П.)¹⁷. Цей перехід є більшою мірою філософським досягненням, як виразом зміни в реагуванні на світ в усіх сферах досвіду. На третьому ж, заключному етапі концепція «народного духу», яка є ще надто винятковою, замінюється на концепцію класової свідомості, або, точніше, на класову ідеологію¹⁸.

Вироблення і розвиток тотальної концепції ідеології відбувається шляхом поєднання двох дієвих процесів. З одного боку – процес синтезування і інтегрування, засобами якого концепція свідомості виробляє з безмежно різноманітного світу спільний об'єднаний центр; із другого боку, відбувається постійний процес шліфування об'єднаної концепції в плані її всебічної пристосованості і гнучкості, оскільки в ході синтезуючого процесу вона завжди спочатку формулюється занадто схематично¹⁹. Це дає можливість поетапно інтегрувати багато поглядів, які навзаєм доповнюють один одного, в логічну розумову цілість.

Якщо прикладати цю теоретичну концептуалізацію до ідеології українського монархізму, створену в XX столітті українською політичною еміграцією, слід зазначити, що її творець В'ячеслав Липинський зупинився на другому етапі – вироблення політичної філософії як системи реагування на світ у всіх царинах досвіду, причому зробив це дещо поспішно і схематично, так і не вийшовши з меж особливої філософії у межі всезагальної.

На заваді стояло, по-перше, еміграційне становище Липинського, по-друге, обмеження ним національно диференційованого «народного духу» дуже вузьким уже й на той час прошарком української шляхти, і, по-третє, абсолютизація ідеологом невдалої спроби гетьмана Скоропадського створити козацтво з хліборобів, як намагання, що мало право на існування і таки може мати право на реалізацію в майбутньому. Тим самим процес реагування на світ в усіх сферах досвіду Липинський обмежив лише досвідом шляхти і хліборобів, що не дало йому нагоди пов'язати органічно в одне ціле історичну перспективу й політичний досвід обох спадкових Гетьманатів – Богдана Хмельницького і Павла Скоропадського.

Низка ідей і положень В'ячеслава Липинського не втратили своєї актуальності для сьогодення. Це, насамперед, критика В. Липинським різних нетрадиційних консерватизмів, пов'язаних з виборністю гетьмана, хай у якій формі вони виникали, та будь-яких інших, зосібна й

¹⁶ *Mannheim Karl. Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge. – London, 1952. – Pp. 58.*

¹⁷ *Ibid. Pp. 60.*

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*

синтезувальних відхилень від української монархічної традиції, котрі прислужаться супротивникам відродження в Україні дійсно незалежної, сильної та законної держави.

Це також вирішення проблеми української регіональної політики на підставі вирівнювання еліт за традиціями найвищого усталеного історичного типу, притаманного кожному регіонові, поєднання на консервативній основі монархічних традицій усіх регіональних течій українського консерватизму, а також пріоритет винятковості для монархічної України майбутнього саме ідеї спадкового гетьманату.

III. Ідеологія українського консерватизму у баченні Павла Скоропадського та її відмінність від ідеології «правого спектру» В'ячеслава Липинського

Після смерті у 1931 році В'ячеслава Липинського ряд кроків у переході від особливості до всезагальної концепції ідеології українського монархізму здійснив колишній гетьман Павло Скоропадський (1873–1945)²⁰.

Прихід до влади гетьмана Павла Скоропадського був втілений в життя представниками консервативних українських сил, які бажали відновити державність у традиційній для Наддніпрянської козацької України формі – Гетьманаті. Ця форма відповідала цінностям і світоглядним уявленням тогочасної української консервативної еліти Наддніпрянської України²¹. Реставрація гетьманської влади в Україні 1918 р. відбулась майже аналогічно з реставрацією королівської влади в Норвегії в 1905 р., оскільки гетьманом у ХХ ст. став носій прізвища і спадкоємець роду гетьмана, який правив на початку XVIII ст. Разом з тим, шляхом поєднання зовнішньополітичного втручання та перевороту, гетьманат Скоропадського став особливим типом реставрації в історії Європи²².

Говорячи іншими словами, якщо устрій Української держави за урядування Скоропадського можна окреслити як виборний гетьманат (оскільки Скоропадський був проголошений гетьманом на Хліборобському конгресі 29 квітня 1918 р. в Києві) з диктаторськими повноваженнями правителя, проте сама легітимація реставрації династії Скоропадських мала місце і була проведена на основі відтворення ідеї династичної монархії (гетьманату), тобто поставлення на гетьмана члена династії – роду, який вже колись гетьманував в Україні.

Діяльність Павла Скоропадського в еміграції в контексті розробки ним проблем діалектики ідеології і політики можна поділити на два етапи: 1. перший період, який тривав з половини 1920-х до початку 1930-х років, коли діяльність гетьмана була підпорядкована осмисленню всезагального, але наукового поняття ідеології в історичній перспективі, коли світ розуміється як певний структурний зв'язок; 2. 1930-і роки, коли гетьман приступив до вироблення всезагальної, або тотальної ідеології, здійснивши декілька конкретних політичних кроків, які цілком вписувались саме до теоретичної схеми цього заключного, найбільш зрілого етапу у методологічній схемі Карла Мангейма. Розглянемо ці етапи більш детально, проілюструвавши виклад матеріалу збереженими джерелами.

Вироблення бачення світу як структурованого суспільного зв'язку для гетьманського руху було започатковане гетьманцями зі Сполучених Штатів Америки та Канади. Період з осені 1924 р. і до весни 1925 р. був переломним у «Січових Організаціях» Америки та Канади, коли спочатку члени головної Централі, а пізніше окремі сотні січовиків на своїх зборах визнали владу гетьмана Павла Скоропадського як законного Гетьмана – монарха України²³.

²⁰ Скоропадський Павло Петрович (1873–1945) – гетьман і засновник Другого Гетьманату (Української Держави 1918 р). Російський дворянин українського походження, великий землевласник. Кадровий професійний військовий Російської імперії, генерал-лейтенант і генерал-ад'ютант. Після падіння гетьманату до своєї загибелі очолював, перебуваючи в еміграції, консервативно-гетьманський український рух монархічного спрямування в Європі, Азії та Америці.

²¹ *Валігурська І.Ю.* Реставрація династичної форми правління в країнах Європи в 17–20 століттях як соціально-політична та історіософська проблема. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К.: Інститут української археографії НАН України, 2008. – С. 9.

²² Там само. – С. 17.

²³ *Сидорчук Т. М.* Гетьманський рух у Сполучених Штатах Америки і Канаді як історико-політичне та світоглядне явище // Київська старовина. – 2000. – №. 6. – С. 114–115.

За Америкою у баченні гетьмана мала слідувати Англія. 19 липня 1926 р. Павло Скоропадський здійснив перші кроки до налагодження майбутніх стосунків з Великою Британією. Зустрівшись цього дня з підполковником рейхсверу фон Шлеєром та військовим міністром Веймарської республіки Геслером, колишній гетьман мав враження про позитивне ставлення обох діячів до офіційного залучення до широкої допомоги гетьманському рухові третьої сторони (Англії – В.П.), і про отримання ним німецького карт-бланшу на практичні дії в усіх напрямках, необхідних для розгортання цієї перспективи²⁴. Зустріч з фон Шлеєром та Геслером Павло Скоропадський розцінив не лише як відкриття англійського напрямку для відповідної політики гетьманців, а і як інструкцію до дії. У щоденнику вже наступного дня після цієї зустрічі Скоропадський записав такі міркування: «Англія зближується з Польщею. Гадаю, що мета Англії – підготувати виступи у тій чи іншій формі проти більшовиків. Тепер би треба докласти всіх зусиль та вчинити угоду з Англією»²⁵.

Налагодження гетьманом політичних стосунків зі США та Канадою, та поставлення на порядок денний зав'язування відносин з Англією змусили і німців не лише переглянути своє ставлення до гетьманського руху, але й виробити щодо нього певну інструкцію до дії. За це свідчить зроблений гетьманом у щоденнику 17 травня 1928 р. запис щодо результату його зустрічі з німецьким впливовим тогочасним політиком, генерал-лейтенантом артилерії кайзерівського вермахту і генерал-квартимейстром німецьких окупаційних військ в Україні 1918 р. Вільгельмом Гренером (1867–1939)²⁶. «Гренер зрозумів, – зазначає гетьман, – що потрібно Німеччині робити Rückversicherung (повернення страхового забезпечення – В.П.) з Україною (гетьманською – В.П.)»²⁷.

Це розуміння з боку німців викликало негайний імператив до дії. Після попередніх

телефонних перемовин, які мали місце вперше 28 серпня 1928 р. відбулася 30 серпня цього ж року зустріч гетьмана з представником німецької військової розвідки майором Ішімото, а незабаром – зустріч гетьмана з вищезгаданим майором, військовим агентом Японії у Варшаві підполковником Судзукі і військовим аташе Японії у Берліні генералом Омурою²⁸. Обидві зустрічі стали надійним підґрунтям для розгортання в майбутньому міцних союзницьких дипломатичних відносин, які розгорталися на території Німеччини та Маньчжурії у 1928–1943 роках між гетьманом, з одного боку, та представниками військово-дипломатичних кіл Японії, з другого боку²⁹.

Встановлення відносин зі США, Канадою, Великобританією та Японією було лише початком створення гетьманом Павлом Скоропадським бачення структурованих взаємовідносин з тогочасними провідними державами світу. За короткий час протягом двадцятих – тридцятих років ХХ століття завдяки активізації і впровадженню різних напрямків гетьманської політики (які різнилися специфікою встановлення відносин з монархіями, з одного боку, та республіками, з другого), постали політичні осередки українського монархізму, окрім Німеччини, Англії, США, Канади та Маньчжурії, також в Австрії, Чехословаччині, Франції, Румунії, Болгарії, Туреччині, Польщі та Аргентині. Слід також зазначити, що гетьман, не ставлячи у 1930-х роках у своїй політиці лише на одну зі сторін – Німеччину, та розуміючи, що гетьманський рух охоплює і Америку, і Азію, й перебуває у полі зору також острівних монархій, вирішує відрядити гетьманича Данила Скоропадського як спадкоємця гетьманського титулу, спочатку до США й Канади, на яких спиралася у своїй політиці Велика Британія, а відтак – до самої Англії.

Щодо вироблення гетьманом низки положень всезагальної ідеології, то, на нашу думку, в цьому плані заслуговує на увагу розробка саме

²⁴ *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*. Рукопис. – Т. 1. (01.01.1919 – 06.06.1929) // Особистий архів родини гетьмана Павла Скоропадського в місті Кюснахт, Швейцарія. – С. 1.

²⁵ Там само. – С. 17.

²⁶ Гренер Вільгельм (1867–1939) – генерал, політик, шеф Генерального Штабу німецьких військ, які в 1918 р. перебували в Україні. Сприяв гетьманському перевороту, один із засновників Українського Наукового Інституту в Берліні та перший голова його кураторії.

²⁷ *Щоденник гетьмана Павла Скоропадського*. Рукопис. – Т.1. (01.01.1919 – 06.06.1929) – С. 23.

²⁸ *Потульницький В.А.* Дипломатія Павла Скоропадського... – С. 99–104.

²⁹ Там само. – С. 96–159.

Павлом Скоропадським у 1938 році положення про спільний об'єднавчий центр, який приходить на зміну стихійному «народному духові». Це положення вже цілком вписується в теоретичну схему третього, заключного етапу вироблення всезагальної, або тотальної ідеології. «Важливо встановити, – писав гетьман у листі від 25 січня 1938 року референту Гетьманської Управи в Галичині Осипу Назарукові (1883–1940),³⁰ – що Гетьманський Рух є Рухом, що все обіймає і все об'єднує і в глибину і в ширину. В глибину – це значить, що він приймає на увагу, рахується з тим, що зроблено попередніми поколіннями, вбирає в себе все здорове, що було останніми зроблене і відкидає те, що втратило значення, або що при теперішніх умовах являється прямо таки шкідливим. В ширину – це значить, що Гетьманський Рух вбирає в себе людей різних (різних – В.П.) поглядів на деякі питання, що Гетьманський Рух при розгляді всякого питання уявляє з себе Центр, що має два крила, причому, те, що Ви називаєте правим крилом є консервативне начало Гетьманського Руху, і ліве крило, по тій же термінології, менш консервативне, більш радикальне. Головне тут вселити людям почуття, що Гетьманський рух все обіймає і стремить до загального об'єднання в Українській Нації всього того, що живе, творче, чесне і енергійне»³¹.

Окрім усвідомлення доконечної потреби створення спільного, об'єднавчого для всіх мешканців української землі центру, Павлу Скоропадському в цьому самому контексті належить розробка положення про відстоювання для всієї України, включно з Галичиною, титулування володаря української монархії як гетьмана. Думки Павла Скоропадського в цьому плані були також досить актуальними щодо третього, заключного етапу вироблення всезагальної ідеології для всього суспільства української землі. «В україн-

ському суспільстві, – пише гетьман Осипу Назаруку, котрий зондував імовірність для українського монарха мати інакше титулування, – гетьманство і все, що зв'язане з ним, має своє певне окреслене обличчя. Ми вже маємо певний базис і тепер знову забувати про нього і пропагувати новий – це, здається мені, неправильно... Гетьманство наше монархічне; це всі знають, хто нами цікавиться. Титула Гетьмана ніхто не може у мене відібрати, ані його висміяти. Вільгельм зрікся, але хто його в Німеччині не вважає, в смислі титулування, за короля Пруського і імператора Германського?»³²

У іншому листі від 1 січня 1938 року до Павла Скоропадського, Осип Назарук запитував гетьмана, чому Данило Скоропадський, якого гетьман, в руслі вироблення всезагального бачення тогочасної української монархічної політики, відправив в 1937 році з Німеччини до США і Канади, а згодом – 1939 року до Англії, не користувався під час офіційних зустрічей з українською еміграцією та представниками американської і канадської еліти більш для неї зрозумілим титулом князь. Осип Назарук мотивував своє запитання тим міркуванням, що суто український спадковий титул престолонаслідника – «гетьманич», як йому здавалося, був незрозумілим для іноземців.

Павло Скоропадський відповів, що, на його думку, ніхто, зокрібно він сам та його син, не мають право самочинно набирати невідповідного їхньому статусу титулу, або перетворювати титул Гетьмана чи Гетьманича в іншу, більш звичну і сприятливу для іноземного вуха титулатуру. «Це один з наших (моїх і Данила) дуже важких обов'язків (володіння титулами гетьмана і гетьманича – В.П.). Як би кепсько до нас, вороже до українського діла суспільство не відносилося, ми повинні високо тримати наш титул. Це важно тому, що це підіймає всю нашу українську справу»³³.

³⁰ Назарук Осип Тадейович (1883–1940) – громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист. Син подільського кушніра з Тернопільщини, випускник Віденського університету, доктор права, підхорунжий Українських Січових Стрільців, учасник протигетьманського повстання, організатор гетьманського руху в США та Канаді, редактор «Нової Зорі» – органу Української Християнської Організації.

³¹ Сидорчук Т.М. До характеристики світогляду гетьмана Павла Скоропадського у міжвоєнну добу (з неопублікованого листування П. Скоропадського з О. Назаруком // Вісник Київського Державного Лінгвістичного університету. – 2000. – Випуск 4. – С. 342.

³² Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського // ЦДІА України, м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 316, арк. 27.

³³ Сидорчук Т.М. До характеристики світогляду гетьмана Павла Скоропадського у міжвоєнну добу (з неопублікованого листування П. Скоропадського з О. Назаруком // Вісник Київського Державного Лінгвістичного університету. – 2000. – Випуск 4. – С. 342.

Третьою засадою, залученою до вироблення Павлом Скоропадським з особливої монархічної ідеології, створеної В. Липинським, ідеології всезагальної, стало переведення гетьманом у практичну реалізацію принципу спадковості гетьманської монархічної влади. Це виявилось в розробці гетьманом ряду положень, які забезпечували спадкоємність його титулу сином Данилом³⁴.

У 1933 році у Ваннзее в Німеччині Павло Скоропадський офіційно призначає гетьманича Данила Скоропадського своїм правонаступником з усіма правами і обов'язками старшого в гетьманському роді Скоропадських, а Рада Присяжних та Гетьманська Управа юридично оформляють заповіт гетьмана.

Це рішення гетьмана забезпечувало легітимність українського монархізму як ідеології, що виразно заявляла про свою вищість над усіма іншими ідеологіями українського політичного спектру, оскільки відновлювали вже в нових умовах ХХ століття українську історію не просто як історію і традицію державну, але значно вищу – династичну.

Висновки

Специфіку постанов в умовах еміграції ідеології українського монархізму у ХХ столітті визначили два навзаєм пов'язані явища: взаємозв'язок з консервативними колами країни-опікуна (Німеччини – В.П.), і об'єднання у виробленні спільної консервативної ідеології на основі спільного досвіду фіаско консервативної 1918 року і національно-визвольної 1919 - 1920 років революцій, наддніпрянської і галицької еліт. Обидва ці явища суттєво вплинули на ту обставину, що монархічна українська ідеологія в умовах еміграції з потенційно всезагальної постала у своєму первинному варіанті як особлива ідеологія так званого «правого спектра».

Взаємозв'язок ідеології, політики і науки в контексті постанов українського монархізму забезпечували обидва його провідники і творці – В'ячеслав Липинський і Павло Скоропадський. Перший з них був політиком з досвідом політичного публіциста, науковця і дипломата, другий – професійним військовим з досвідом бойових дій і політичним досвідом верховного управління державним утворенням протягом восьми місяців

його існування. Відповідно, отримані ними чималі здобутки і здійснені певні прорахунки великою мірою залежали від отриманого ними професійного досвіду.

Головним недоліком концепції українського монархізму, створеної В'ячеславом Липинським, став той факт, що він перетворив гетьманську ідеологію, як потенційно всезагальну або тотальну ідеологію законно-легітимної традиційної держави, у ідеологію особливу – ідеологію так званого «правого спектра». Внаслідок цієї обставини гетьманська ідеологія у варіанті Липинського була приречена постійно боротись з іншими течіями української політики і тому, відповідно, прирівнюватись до них. Тим самим Липинський урівняв те, що в принципі у політичній історії не могло прирівнюватись одне з одним внаслідок історичності монархічної традиції, яка губиться далеко в середньовіччі, і неісторичності інших течій, політична історія яких починається у ХІХ–ХХ століттях.

Відсутність у ідеології Липинського розробленого варіанту монархічної політичної системи на основі досвіду лише власних, вітчизняних, традиційних історичних аналогів так само стояла на заваді перетворенню його ідеологічної концепції з особливої у всезагальну.

Оцінюючи зі штадпункту порівняльного аналізу змісту особливої і всезагальної ідеологій та їх окремих елементів, положення і розробки, які вніс в ідеологію українського монархізму в 1930 роках гетьман Скоропадський, можна зробити висновок, зовсім протилежний до оцінки ідеології В. Липинського. Гетьман Павло Скоропадський знав із власного досвіду управління країною і добре розумів, що український монархізм – це всезагальна ідеологія, яка може бути на українській землі лише такою, або ніякою. Вона має розвиватися, за Скоропадським, за принципом і етапами, які проходить будь-яка найвища, державна і всезагальна ідеологія монархічного династичного типу, яка стоїть над усіма течіями та напрямками, як правими, так і лівими.

Гетьман спромігся створити бачення ролі і місця українського монархізму як чільного члена міжнародного структурованого суспільного зв'язку низки держав світу, які, зокрема, належали до двох ворогуючих між собою блоків.

³⁴ Потульницький В.А. Дипломатія Павла Скоропадського... – С. 36.

Таке бачення вже в повній мірі відповідало другому закономірному етапові переходу від особливої, окремої ідеології до всезагальної, коли відбувається осмислення всезагального, але наукового поняття ідеології в історичній перспективі, і коли світ як зв'язок осмислюється як процес тривалої історичної трансформації.

Виробивши бачення світу як свідомого структурного зв'язку і історичної перспективи місця українського гетьманату в політиці держав, які налагодили з ним та уособленим ним рухом дипломатичні та політичні стосунки, гетьман перейшов до найвищого етапу – вироблення і розвитку тотальної концепції ідеології. Саме в цьому контексті гетьман розробив положення про єдиний об'єднавчий центр для всього укра-

їнства, положення про спадкоємність влади та престолу в гетьманському роді, а також обґрунтував сутність гетьманського титулування, як рівного до інших монархічних чинних титулувань, і водночас національного українського феномену.

В'ячеслав Липинський та Павло Скоропадський стали піонерами у створенні української монархічної (гетьманської) ідеології в умовах ХХ століття. Досвід, здобутий ними, є водночас і унікальним, і неоціненним для будь-кого, хто намагатиметься збагнути та виробити бачення витоків, сутності та змісту такого складного історико-політичного та світоглядного феномену, як український традиційний консерватизм.

References

- Valigurs'ka, I.U. (2008) *Restavratsia dynastychnoi formy pravlennia v krajinach Evropy v 17–20 stolittiah jak sotsial'no-politychna ta istoriosofs'ka problema. Avtoreferat dissertatsij ... kandydata istorychnykh nauk [The Restoration of the Dynastic Form of Government in Europe in the seventeenth-twentieth Centuries as Sotsial-political and Historiosophy problem]* Kyiv [in Ukrainian].
- Lypyns'kyi, V. (1995) *Lysty do brativ-chloborobiv [Letters to Fellows Farmers]*. Kyiv – Philadelphia [in Ukrainian].
- Lypyns'kyi, V. (2003) *Lystyvannia. Archiv [Correspondence. Archiv]*. Kyiv – Philadelphia [in Ukrainian].
- Potulnytskyi, V.A. (2002) *Ukraina i vsesvitnia istoriia [Ukraine and the Global History]* Kyiv [in Ukrainian].
- Potulnytskyi V. A. (2014) *Shchodo doslidnytskykh priorytetiv u spravi stvorennia novoho akademichnoho syntezu ukrainskoi istorii v konteksti istorii svitovoi*
- [Toward the Research Perspectives in the Framework of the Creation of New Academic Synthesis of Ukrainian History in the Context of Global History] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 4 – 20 [in Ukrainian].
- Sydorchuk T. M. (1999) *Het'mans'kyi Ruch naperedodni Drugoji Svitovoji Vijny ta Osyp Nazaruk [Hetmanate Movement on the Eve of the Second World War and Osyp Nazaruk]* *Zapysky NTSch*, CCXXXVIII, 236–254 [in Ukrainian].
- Sydorchuk T. M. (2000) *Do charakterystyky svitogliadu het'mana Pavla Skoropads'koho u mizvojenjny dobu (z neopublikovannoho lystuvannia P. Skoropads'koho z O.Nazarukom [Toward the Characteristics of the Outlook of Hetman Pavlo Skoropads'kyi in the Interwar Period (from the Unpublished Correspondence of P.Skoropads'kyi with O.Nazaruk)]* *Visnyk Kyivs'koho Derzavnoho Lingvistychnoho Universitetu*, 4, 331–350 [in Ukrainian].
- Mannheim, Karl. (1952). *Essays on the Sociology of Knowledge*. London.